

El periodisme científic a les Illes Balears en els segles XIX i XX: una aproximació a les fites principals en llengua catalana

Sergi Cortiñas Rovira
Francesc Lladó Oliver

Resum

Aquest article presenta els resultats de la recerca duta a terme en l'àmbit de la periodística científica en català a les Illes Balears. S'hi exposen les principals conclusions obtingudes en l'anàlisi dels articles de temàtica científica publicats en català en la premsa illenca des de principis del segle XIX fins a mitjan segle XX. A més, es recullen indicacions sobre les principals publicacions analitzades: *L'Ignorancia*, *Ca Nostra*, *La Bona Causa*, *La Aurora*, *El Felanigense*, *La Veu de Mallorca* o *Llevant*. En una segona part els autors expliquen les principals característiques de la periodística científica de les Illes a partir de l'anàlisi dels articles trobats, fent referència a les temàtiques, gèneres periodístics, distribució geogràfica i a l'autoria dels articles. En resum, la periodística científica catalana de les Illes Balears és minsa en comparació de la divulgació publicada en castellà. Malgrat tot, en la mostra analitzada hi ha un interès notable per fer arribar les principals aportacions científiques als lectors, principalment en temes com l'agricultura, la medicina i la higiene.

PARAULES CLAU: periodisme científic, divulgació, Illes Balears.

Scientific journalism in the Balearic Islands in the 19th and 20th century: an approximation to the principle milestones in the Catalan language

Abstract

This article presents the results of the research carried out in the field of the scientific journalism written in Catalan in the Balearic Islands. It puts forward the main conclu-

sions obtained in the analysis of the scientific articles published in Catalan in the islands press from the beginning of the 19th century until the middle of the 20th century. Moreover, it includes indications about the main analyzed publications: *L'ignorancia*, *Ca Nostra*, *La Bona Causa*, *La Aurora*, *El Felanigense*, *La Veu de Mallorca o Llevant*. In a second part the authors explain the main characteristics of the scientific journalism of the islands on the basis of the articles analysis, referring to the journalistic matters and genres, the geographical distribution, and to the authorship of the articles. In short, the scientific journalism in Catalan of the Balearic Islands is scarce compared to the popularisation of Spanish publications. However, the analyzed sample proves a noticeable interest in the spread among the readers of the major scientific contributions, principally those concerning agriculture, medicine and hygiene.

KEY WORDS: scientific journalism, dissemination, Balearic Islands.

Introducció, metodologia i fonts

En aquest article, es presenta la recerca específica de l'objecte d'estudi, és a dir, la periodística científica en llengua catalana, aplicat a repertoris hemerogràfics i publicacions en diverses hemeroteques, biblioteques i col·leccions privades de Ciutat de Mallorca i altres localitats de les Illes Balears.

El present text, de la mateixa manera que l'anterior article dedicat al Principat i el següent sobre l'Alguer, forma part de la recerca «La periodística científica als Països Catalans», finançada per l'Institut d'Estudis Catalans i dirigida pel catedràtic de Periodisme de la Universitat Pompeu Fabra Josep Maria Casasús.

Aquest treball proposa una primera aproximació al coneixement sistemàtic de l'àmbit periodístic especialitzat conegut com a periodisme científic i de precisió a les Illes Balears. Identificar i catalogar les aportacions històriques del periodisme en llengua catalana a la divulgació científica ha de contribuir a la formació d'un corpus acadèmic sòlid en l'àrea de la comunicació social pròpia de les Illes i, en general, dels Països Catalans.

En el cas específic de les Balears, ha estat necessari treballar amb un corpus ampliat a les publicacions periòdiques no diàries. En aquest sentit, la recerca es va limitar a les publicacions que complien les següents condicions:

1. Publicacions periòdiques. És a dir que havien d'haver aparegut un mínim de tres números. Aquest nombre és arbitrari però es pren el criteri que amb un nombre inferior no es podia considerar assolida la periodicitat.
2. Premsa publicada a les Illes Balears: Mallorca, Menorca i Eivissa.
3. Premsa en català. Publicacions en català, però també publicacions que eren bilingües, un fenomen molt freqüent en la premsa mallorquina.

La taula de publicacions encara no està tancada, ja que en la revisió dels catàlegs de les biblioteques i hemeroteques per trobar les publicacions s'han localitzat algunes publicacions que no havien estat recollides per catàlegs generals anteriors. En la recerca, s'han identificat vuitanta-una publicacions periòdiques, però és d'esperar que se n'incorporin algunes de noves.

No hem establert un límit temporal, si bé el camp d'estudi queda delimitat per les mateixes condicions que han de complir les publicacions. La més antiga data de 1809 i la més recent es continua publicant actualment. Pel que fa al nivell d'exhaustivitat de la recerca, cal dir que s'han recollit la major part de les publicacions que daten de fa més de cinquanta anys. En canvi, per a les publicacions més recents pensem que encara en queda un nombre important per localitzar, ja que el tema no ha estat encara tan estudiat ni catalogat adequadament.

La major part de les publicacions corresponen a Mallorca. Menorca també disposa d'un cert nombre de publicacions, però les que es publicaren a l'illa d'Eivissa són moltes menys.

A continuació es mostra el model de fitxa emprat per dur a terme el buidatge de publicacions. S'ha pres com a model la fórmula de l'Hemeroteca de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Per a algunes de les publicacions s'han recollit testimonis gràfics (fotografies digitals), de manera que una part de la recerca es troba digitalitzada i referenciada.

Model de fitxa

Fitxa de descripció de continguts de periòdics

0. Gènere (1)
1. Autor
2. Títol
3. Nom de la publicació
4. Data de publicació
5. Pàgines
6. Resum del contingut
7. Paraules clau
8. Matèria principal
9. Matèries secundàries
10. Persones citades
11. Institucions citades
12. Descriptors topogràfics
13. Publicat també a...
14. Notes

Resultats: principals publicacions revisades

Les publicacions analitzades a continuació representen algunes de les principals aportacions en periodística científica entre el 1879 i el 1931.

L'Ignorancia

Setmanari català (21 juny 1879 - 25 juliol 1885) (II època: 9 gener 1892 - 10 octubre 1892 fins al 1918). Revisat des del número 1 fins al 79.

Observacions

Aquesta és una de les publicacions en català més antigues que podem trobar a Mallorca. En la recerca hem trobat un nombre important d'articles de temàtica científica. Crida l'atenció el format de l'edició sense titulars, on podem trobar un gran nombre de notes breus sense signar. En la recerca duta a terme hem localitzat alguns breus relacionats amb la ciència, en especial a l'apartat «Xeremiades» es compten força notes dedicades a temes científics i agrícoles. Un tema recurrent en aquesta publicació és la plaga de fil-loxera que va afectar els cultius de vinya mallorquina.

Ca Nostra

Setmanari bilingüe publicat a Inca (5 octubre 1907 - 26 desembre 1914). Revisió completa del número 1 al 51.

Observacions

S'han localitzat alguns articles interessants en aquesta publicació, sobre diferents temàtiques científiques. En concret, hi ha textos periodístics en català corresponents als anys 1907 i 1908 sobre qüestions relacionades amb les ciències naturals (instruments científics com microscopis, patologies infeccioses en peixos, adobs per a l'agricultura) o aspectes de caire més tecnològic (generadors elèctrics, etc.).

La Bona Causa. Setmanari bilingüe popular mallorquí

Setmanari bilingüe publicat a Inca (12 juny 1904 - 20 maig 1905). Revisió completa.

Observacions

En aquest setmanari de vida breu, s'han localitzat un nombre considerable d'articles, molts d'ells dedicats a temes agrícoles. També, resulten especialment atractius per a aquesta recerca una sèrie d'articles dedicats a l'eclipsi total de sol que es va produir el 1905. En aquest setmanari i en general en molts altres de la mateixa època es dedica molta més importància a la religió que a la ciència, i molts articles de temàtica científica són abordats des d'una perspectiva religiosa.

La Aurora

Setmanari bilingüe, publicat a Manacor (5 febrer 1916 - 1927). 536 números. Revisió completa.

Observacions

Aquest setmanari està majoritàriament escrit en castellà, però s'hi poden trobar alguns articles en català. En concret, en molts números només hi ha una columna titulada «Stadium» i signada per Odin en català, però la temàtica és principalment política o moral més que no pas científica. Algunes cartes al director són escrites en català. La presència de la ciència és notable en la publicació. *La Aurora* ha estat una de les publicacions més fructíferes per a la recerca, amb més de quaranta articles científics en català. Hi predominen els temes relacionats amb salut i higiene, així com aspectes agrícoles i ramaders. També són recurrents els breus que informen dels avenços tecnològics que s'han esdevingut fora de les fronteres espanyoles.

El Felanigense

Setmanari bilingüe de Felanitx (20 juliol 1883 - 31 desembre 1925). Revisió completa.

Observacions

Aquest setmanari, tot i ser majoritàriament en castellà, sobretot en els mil cinc-cents primers números, mostra una atenció preferent per la ciència, en comparació d'altres de la mateixa època. En els articles de ciència quasi sempre s'utilitza el castellà. Fins i tot inclou una columna titulada «Vulgarización de la ciencia» firmada per J. Planas, on tracta diversos temes de divulgació científica. La ciència era fonamental per a aquest setmanari, de manera que dedica, de

manera bastant regular, a primera plana, una columna a la divulgació científica amb temes d'astronomia, història natural, geologia, enologia o veterinària. Pel que fa als articles en català, cal destacar una sèrie de reportatges dedicats a explicar els principis bàsics de la «radiofonia» i les seves aplicacions.

La Veu de Mallorca. Setmanari regionalista

Publicació en català, de Palma de Mallorca (tres èpoques entre 3 novembre 1900 i 19 desembre 1931), amb llargs períodes d'interrupció: 1901-1915 i 1918-1931. Revisió completa.

Observacions

En la segona època, 1915-1918, s'han localitzat un bon nombre d'articles per a la recerca, principalment articles breus, i nombroses notes bibliogràfiques de personatges destacats del panorama científic illenc.

Llevant. Defensor dels interessos morals i materials d'Artà

Setmanari català publicat a la localitat d'Artà (8 novembre 1918 - 20 març 1928).

Observacions

Aquesta publicació ha resultat prou fructífera per a la divulgació científica al territori analitzat; es va publicar entre 1917 i 1931. I cal destacar les seccions, més o menys regulars, dedicades a l'agricultura i una sèrie de vuit articles que tracten de l'epidèmia de pesta que el 1820 va afectar la comarca de Llevant.

Estudi per temàtiques

La premsa balear ha abordat en el període en estudi tot tipus de temàtiques científiques en les seves planes. En aquest sentit, es pot afirmar que les publicacions balears estudiades tenen l'aspiració de fer-se ressò de les principals novetats científiques de cada moment.

El tema principal és l'agricultura/ramaderia, que té un clar predomini en la mostra analitzada. Hem de tenir en compte que en aquesta època l'agricultura tenia una importància econòmica destacada. La majoria de peces d'aquest tipus corresponen a notícies relacionades amb l'agricultura, mentre que les referents a aspectes ramaders són clarament minoritàries.

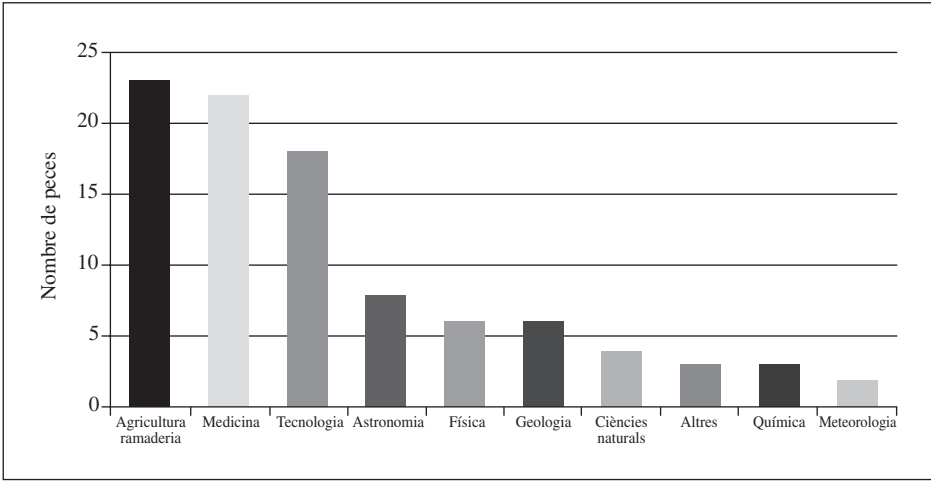

FIGURA 1. Matèries científiques principals a la premsa balear.

El segon gran grup temàtic de peces classificades en la premsa de les Illes Balears durant l'estudi realitzat és la medicina. En aquest apartat, cal considerar totes aquelles informacions relacionades amb la salut, la higiene o les recomanacions per afrontar diferents malalties infeccioses.

Les qüestions relatives a la tecnologia ocupen el tercer lloc, com es pot observar al gràfic que s'adjunta en aquest mateix capítol. Destaca en aquest apartat un interessant treball periodístic sobre l'enfonsament del *Titànic*, la telegrafia fotogràfica i també, entre d'altres, diversos textos sobre el ferrocarril i els problemes derivats del seu traçat —un dels grans temes tecnològics del període en estudi.

Aquests tres grups ocupen dues terceres parts del total, és a dir, el 66 % de les peces periodístiques aparegudes sobre ciència versaven sobre agricultura, medicina o tecnologia.

Ja per sota d'aquests temes, trobem l'astronomia, que té una presència relativa del 8 %, i la física i la geologia, que arriben a un nivell de presència del 6 % en cadascun dels dos casos. Les ciències naturals tanquen la classificació temàtica, juntament amb la química i la meteorologia, i la categoria d'altres, totes amb valors de presència inferiors al 5 % (fig. 1).

Gèneres periodístics i distribució geogràfica dels temes

El gènere periodístic més utilitzat en la premsa de les Illes Balears per explicar la ciència al gran públic en les diferents publicacions estudiades en aquesta

investigació és el reportatge. En concret, el 37 % de les peces que s'han analitzat són reportatges.

En segon lloc, destaca el gènere breu, que té una presència relativa del 25 %, mentre que la notícia apareix en tercer lloc, a poca distància, amb quasi un 23 %. D'altra banda, la crònica i els gèneres d'opinió o argumentatius tenen una cabuda menor en la premsa balear en el temps de l'estudi. Només un 7 % de les peces utilitzades per divulgar la ciència són cròniques, el mateix percentatge que correspon als textos d'opinió.

Si es computen els textos atenent a la naturalesa informativa, interpretativa o argumentativa, segons els mètodes clàssics de classificació en periodística, arribem a la següent conclusió: les peces informatives tenen una presència del 48 %, seguides de les interpretatives, amb un 44 %, i les argumentatives, amb un 8 % (fig. 2).

En aquest treball, també s'ha estudiat la localització geogràfica de les informacions aparegudes en les peces de la premsa de les Illes Balears sobre temàtica científica. S'han classificat els textos en cinc categories (Balears, Catalunya, Espanya, Europa i món).

La principal dada que s'ha extret d'aquesta variable d'anàlisi és que les informacions de caràcter local predominen sobre la resta. En total, un 47 % de les peces de la mostra pertanyen a informacions científiques situades a les diferents illes de l'arxipèlag balear.

La segona localització més freqüent del període de l'estudi ha estat Europa, amb un 28 % del total, amb una gran variabilitat de països i ciutats, com ara Munic, Lió, Viena, París, Londres, Berlín o Nàpols.

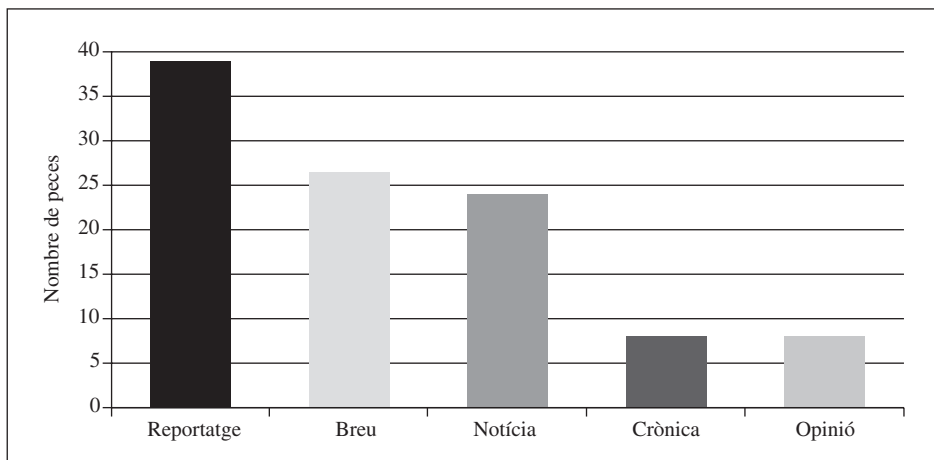

FIGURA 2. Divisió per gèneres de les peces científiques a la premsa balear.

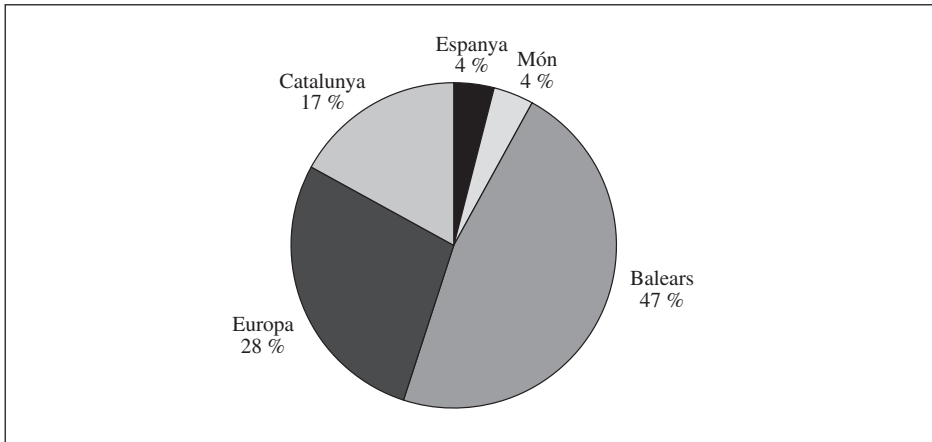

FIGURA 3. Distribució geogràfica de les informacions científiques en la premsa balear.

Un tercer grup de peces de la mostra prové de Catalunya (17 %), especialment de la ciutat de Barcelona. Per acabar, les localitzacions menys freqüents de les informacions científiques són Espanya i la categoria de la resta del món, amb un 4 % de presència cadascuna (fig. 3).

Per acabar, amb relació a l'autoria dels textos de la mostra, convé constatar que, a mesura que va avançant temporalment la mostra, l'anonímia dels textos va desapareixent. Així, en els primers anys de l'estudi, és a dir, en les darreres dècades del segle XIX, la major part dels textos apareixen sense signar, mentre que en la segona dècada del segle XX passa exactament el contrari: la major part de les peces estan signades.

A manera de conclusió

En conjunt, el periodisme científic que es feia a les Illes en el període estudiat forma un corpus temàtic important en el conjunt de la premsa. No obstant això, hem de dir que de tot el conjunt d'articles de temàtica científica, la major part es publicava en castellà. Els articles en català són una part molt minsa del total.

El català s'utilitza per arribar al públic, principalment de la pagesia illenca, interessada en temàtiques agrícoles o mèdiques. Cal destacar els articles relacionats amb la higiene i la prevenció de malalties infeccioses, que és una preocupació constant de les publicacions illenques.

Si bé hi ha alguns intents remarcables per divulgar aspectes o avenços científics amb un cert rigor, també trobem campanyes periodístiques en les quals es

parla de ciència de manera anecdòtica i moltes vegades mancada de rigor. És habitual trobar articles que parlen alhora de temes científics i religiosos sense delimitar clarament entre els uns i els altres.

La periodística científica illenca en l'època estudiada representa l'incipient intent d'usar el català per divulgar i per tractar elements de la ciència, i com a tal, en conjunt, és un corpus que reflecteix les principals inquietuds i preocupacions de la societat illenca del segle XIX i principis del XX envers la ciència.

Bibliografia

- BOVER, J. M. *Diccionario bibliográfico de las publicaciones periódicas de las Baleares*. Ciutat de Mallorca: Imprenta de la V. de Villalonga, 1862.
- CASASÚS, Josep M. *Periodística catalana comparada*. Barcelona: Pòrtic, 1993.
- CASASÚS, Josep M.; NÚÑEZ LADEVÉZE, Luis. *Estilo y géneros periodísticos*. Barcelona: Ariel, 1991.
- GIVANEL, J. *Bibliografía catalana: Premsa*. Vol. II. Barcelona: Institució Patxot, 1931-1937.
- GUILLAMET, Jaume. *Història de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya (1641-1994)*. Barcelona: La Campana, 1994.
- *Els orígens de la premsa a Catalunya: Catàleg de periòdics antics (1641-1833)*. Barcelona: Arxiu Municipal de Barcelona, 2003.
- TORRENT, J.; TISIS, R. *Història de la premsa catalana*. Vol. II. Barcelona: Bruguera, 1966.

Dades dels autors

Sergi Cortiñas Rovira (1974) és professor del Departament de Periodisme i de Comunicació Audiovisual de la Universitat Pompeu Fabra (UPF) de Barcelona. Doctor en comunicació social per la UPF, llicenciat en ciències químiques per la Universitat de Barcelona i en periodisme per la UPF, és investigador en el camp del periodisme i la divulgació científiques.

Francesc Lladó Oliver és llicenciat en filosofia per la Universitat de les Illes Balears. També ha cursat el Màster en Comunicació Científica de la Universitat Pompeu Fabra. Ha col·laborat en la producció d'exposicions de divulgació científica. Actualment està cursant el Programa de Doctorat en Història de la Ciència de la Universitat Autònoma de Barcelona i exerceix com a professor de filosofia a l'ensenyament secundari.